

Mondialisering en de arbeidsmarkt

Over de mogelijke gevolgen van mondialisering bestaat veel onrust. De angst leeft dat allerlei banen naar lagelonenlanden vertrekken en dat immigranten in Nederland de banen inpikken. Deze angstvisioenen zijn gebaseerd op klassieke denkfouten. Ricardo wordt nog altijd niet begrepen.

Volgens de bekende *New York Times*-journalist Thomas Friedman is de wereld veel platter geworden. In metaforische zin krijgt Galileo alsnog ongelijk. De stelling van Friedman is dat de wereld een dorp is geworden, waarbij alles met iedereen is vervlochten. De consequenties op Westerse arbeidsmarkten zijn volgens deze logica desastreus: banen worden met scheepsladingen tegelijk naar de andere kant van de wereld – met China en India als hoofdbestemmingen – verscheept. Lage lonen en hoge werkloosheid liggen in het verschiet. De Amerikaanse werknemer moet immers de strijd aangaan met zijn ultragoedkope Chinese concurrent. Daarmee wordt – weer – mondialisering als veroorzaker van veel ellende in het beklagdenbankje gezet. Dat deze logica op vruchtbare bodem valt, blijkt alleen al uit het aantal *hits* dat een eenvoudige *Google*-zoekopdracht geeft voor Friedmans bestseller: bijna 1,2 miljoen. De boerenwijsheden van Friedman, verpakt in tientallen aansprekende anekdotes, vinden in brede kring weerklank.

Mondialisering bestaat in soorten en maten. Met McDonaldisering van de wereld wordt heel wat anders bedoeld dan met een verwijzing naar de dreiging vanuit lagelonenlanden. Culturele mondialisering is niet hetzelfde als economische mondialisering. Economische mondialisering impliceert een toenemende vervlechting van economische processen rond

de aardbol. Vooral drie uitingen daarvan zijn belangrijk: internationale handel, investeringen en verplaatsingen. Veel markten zijn internationaler geworden. De vrijmaking van de financiële markten spreekt boekdelen, maar ook veel productmarkten zijn minder lokaal geworden. Hieraan liggen institutionele en technologische oorzaken ten grondslag. De vrijmakende deregulering van allerlei markten heeft de weg naar verdere internationalisering geopend, en met de opkomst van moderne internet- en communicatietechnologieën zijn coördinatie- en transactiekosten drastisch verlaagd. Multinationale ondernemingen profiteren daarvan via de geografische fragmentatie van bedrijfsinterne activiteiten (het zogenoemde *slicing up the value chain*).

Een veelkoppig monster

Aan mondialisering wordt veel ellende toegeschreven. Het zou verklaren waarom binnen de Westerse wereld de ongelijkheid toeneemt, waarom veel arme landen alleen maar armer worden, waarom multinationale ondernemingen de macht overnemen, et cetera. Deze doembeelden verdienen enige nuancering, zeker ook in het licht van de discussie omtrent de arbeidsmarkt. Mondialisering is van alle menselijke tijden. Ook onder de Romeinen en de Renaissance-Italianen nam de internationale verstrengeling toe. In de Gouden Eeuw leverde de Republiek der Zeven Provinciën een forse bijdrage. Het proces van mondialisering in het tijdvak na de industriële revolutie vertoont pieken en dalen. Een belangrijke piek lag rond de vorige eeuwwisseling. Pas in de loop van de jaren negentig in de vorige eeuw is deze piek weer gepasseerd in termen van de relatieve omvang van de internationale handelsstromen. Het overgrote deel van de handel vindt

ARJEN VAN
WITTELOOSTUIJN
EN JOOP HARTOG
Hoogleraar Universiteit
Antwerpen en hoogle-
renaar Universiteit van
Amsterdam

echter nog altijd plaats binnen geografische blokken, en niet daartussen. En hoewel via internationale investeringen bedrijfsinterne activiteiten in toenemende mate geografisch worden losgekoppeld, blijft nabijheid in veel gevallen van grote betekenis vanwege agglomeratie-effecten (zoals prikkels voor innovatie door interactie en concurrentie en snelle verspreiding van innovatie door contacten en arbeidsmobiliteit).

Aan misverstanden bestaat in de discussie rond mondialisering, en de effecten en gevolgen daarvan, geen gebrek. Tekenend is de populaire verwijzing naar het concurrentievoordeel van landen. Landen beschikken niet over concurrentievoordelen. Tussen landen vindt geen nul-somspel plaats, zoals tussen bedrijven op dezelfde markt. Landen zijn alleen verbonden met comparatieve voordelen. Volgens de economische theorie zijn de effecten van mondialisering uiteindelijk positief. De theorie van Ricardo omtrent comparatieve voordelen is een klassieker in de economische wetenschappen. Zelfs als land x efficiënter is op alle relevante markten dan land y , dan zijn internationale arbeidsverdeling en dito handel gunstig indien land y zich toelegt op die activiteiten waarin het verhoudingsgewijs efficiënt is. Internationale arbeidsverdeling gaat ook gepaard met gunstige macro-economische effecten in termen van lagere inflatie en hogere groei. In de politieke arena wordt vaak voorbijgegaan aan deze fundamentele Ricardische inzichten. Het gevolg is dat op grond van onjuiste argumenten wordt gegrepen naar contraproductieve maatregelen in de sfeer van protectionisme. Hier is dit ook van belang omdat de angst voor mondialisering met enige regelmaat het debat over arbeidsmarktbeleid binnensluipt. Met een verwijzing naar concurrentie uit lagelonenlanden wordt het ene na het andere pleidooi voor deze of gene hervorming op de arbeidsmarkt onderbouwd. Is dat terecht?

Factorprijzenegalisatie

Ook een analyse van het effect van mondialisering op verschillende arbeidsmarkten vergt veel nuance. Vooral relevant is de theorie van factorprijzenegalisatie. In een

vrije wereldeconomie bewegen arbeid en kapitaal rond de aardbol op zoek naar hogere rendementen. Arbeid komt (immigratie) en gaat (emigratie); kapitaal komt (inbesteding) en gaat (uitbesteding). Het eindresultaat is – ceteris paribus – dat de reële beloning voor beide productiefactoren mondiaal wordt gelijk geschakeld. Vanuit het perspectief van de arbeidsmarkt kan dat op- of neerwaartse bewegingen van het nationale loonniveau betekenen. Uiteraard is de vrees dat vanwege de overvloedige beschikbaarheid van goedkope arbeidskrachten in grote delen van de wereld deze beweging in het rijke Nederland vooral neerwaarts zal zijn. De vraag is daarom in welke mate deze loondruk zich inderdaad voordoet. Omdat die wereldeconomie niet zo vrij is als in de theorie wordt verondersteld en omdat ook aan de ceteris-paribusclausule niet wordt voldaan, is een eenvoudig antwoord niet te geven. Voorzover de arme landen dichterbij lijken te komen, is dat toe te schrijven aan de enorme opkomst van China (en, in veel mindere mate, India). Dat is niet zozeer een effect van mondialisering, maar veel meer van interne hervormingen in deze twee mammoetlanden. De razendsnelle en radicale verbouwing van de Chinese economie sinds het begin van de jaren negentig in de vorige eeuw heeft een slapende reus wakker geschud, met alle gevolgen van dien voor internationale handelstromen en investeringen. Dat internationale handel geen majeure rol kan spelen bij de verklaring van arbeidsmarktuitkomsten in het rijke Westen, blijkt uit de verhoudingsgewijs geringe omvang van de handelstromen tussen de EU en de VS enerzijds en de rest van de wereld anderzijds. Ook staat de constatering dat het gemiddelde loonverschil tussen hoog- en laagwaardige arbeid in de rijke landen stijgt of constant blijft, in plaats van te dalen, haaks op de voorspelling van de factorprijzenegalisatietheorie. Ook voor Nederland geldt dat veel ontwikkelingen op de lokale arbeidsmarkten bijzonder weinig van doen lijken te hebben met het proces van mondialisering. De verhoudingsgewijs omvangrijke laaggeschoolde arbeidsimmigratie uit Marokko, Suriname en Turkije in de jaren zestig en zeventig in de vorige eeuw heeft voor het loonpeil van Nederlandse arbeiders weinig effecten gehad. Bij nationale productie onder constante schaaleffecten en voldoende beschikbaarheid van kapitaal is ook niet anders te verwachten. Inmiddels komt een beperkte instroom vanuit Oost-Europa op gang. Ook deze keer leidt dat vooral tot een groter aanbod van laagwaardige arbeid. Deze ontwikkeling kan een klein deel van het oplopende beloningverschil tussen de onder- en bovenkant van de arbeidsmarkt verklaren. Vooral technologische ontwikkelingen spelen echter een sleutelrol, in Nederland en de andere rijke landen in het Westen. Ten gevolge van automatisering, informatisering en deïndustrialisering is met name de onderkant van de arbeidsmarkt onder druk komen te staan. In het ene land vertaalt dit zich vooral in lagere beloningen (bijvoorbeeld in de Verenigde Staten), en in het andere in hogere werkloosheid (bijvoorbeeld in Frankrijk). Deze verschillen laten onverlet dat de onderliggende oorzaken dezelfde zijn: vooral technologische ontwikkelingen met, in interactie, een kleinere bijdrage van mondialisering.

Arbeidsmarkten

Niet alleen processen van mondialisering, maar ook arbeidsmarkten bestaan in soorten en maten. Grosso modo is het zinvol een tweetal onderscheidingen te maken: hoogwaardige versus laagwaardige arbeid aan de ene kant en verhandelbare versus niet-verhandelbare goederen aan de andere kant. Op basis van deze twee dimensies kunnen grofweg vier segmenten op de arbeidsmarkt worden onderscheiden. Zie tabel 1, met in de cellen een sleutelwoord waarmee de voornaamste kracht wordt weerspiegeld.

De effecten van mondialisering lopen uiteen voor de verschillende segmenten. De Nederlandse onderkant van de arbeidsmarkt zou op markten voor niet-verhandelbare goederen verder onder druk kunnen worden gezet via immigratie van goedkope arbeidskrachten. Inderdaad is het merendeel van de immigranten in Nederland laaggeschoold. Van een recente uiting van het moderne proces van internationalisering kan echter niet worden gesproken. Daarvoor is de nieuwe stroom van laaggeschoolde immigranten uit vooral Midden- en Oost-Europa te klein om veel effect te sorteren bovenop dat van de (nakomelingen van) oudere immigranten uit met name Marokko en Turkije. De hoge werkloosheid onder deze bevolkingsgroep is een toenemend probleem maar met het huidige proces van mondialisering heeft het weinig te maken.

In de sfeer van verhandelbare goederen staat het laagwaardige segment van de arbeidsmarkt extra onder druk vanwege een ander belangrijk verschijnsel: de fragmentatie van bedrijfsactiviteiten. In dat geval gaat het niet om buitenlandse arbeid die het Nederlandse kapitaal opzoekt, maar om Nederlands kapitaal dat zijn weg vindt naar (goedkope) buitenlandse arbeid. Deze vorm van uitbesteding naar lagelonenlanden binnen en buiten de muren van multinationale ondernemingen heeft een negatieve invloed op het loonniveau en de werkgelegenheid op het marktsegment voor laagwaardige arbeid ten behoeve van de productie van verhandelbare goederen. En inderdaad: een steeds groter deel van het productieproces wordt verricht in allerlei buitenland. De productie van auto's is een mooi voorbeeld. Uit een recente studie van de WTO blijkt dat van een in de Verenigde Staten geproduceerde auto dertig procent van de waarde naar Korea gaat voor assemblage, 17,5 procent naar Japan voor elektronische componenten en overige techniek, 7,5 procent naar Duitsland voor ontwerp, vier procent naar Taiwan en Singapore voor onderdelen, 2,5 procent naar het Verenigd Koninkrijk voor reclame, 1,5 procent naar Ierland en Barbados voor dataverwerking en uiteindelijk slechts 37,5 procent naar de Verenigde Staten. Voor Thomas Friedman cum suis is

deze omkering ten gevolge van uitbesteding naar ver weg het gezicht van globalisering. Ook het belang van deze mondialiserende kracht is echter bescheiden: buitenlandse investeringen vinden vooral plaats binnen de Westerse wereld. Het overgrote deel van de buitenlandse investeringen staat in het teken van de speurtocht naar koopkrachtige markten. Bedrijven zijn kennelijk vooral op zoek naar de hoge lonen van de consumenten in plaats van naar lage lonen van arbeidskrachten.

Aan de bovenkant van de arbeidsmarkt gaat van mondialisering niet of nauwelijks een dreiging uit. In markten waarop niet-verhandelbare goederen worden geproduceerd, vormt immigratie van hooggeschoolde buitenlanders geen enkel gevaar – simpelweg omdat deze instroom numeriek weinig voorstelt. In tegendeel: veeleer zijn fricties te verwachten vanwege (dreigende) tekorten omdat de vraag naar hooggeschoold personeel het aanbod ervan overtreft. In de sector met verhandelbare goederen speelt, naast uitbesteding, inbesteding een rol. Aan de ene kant verdwijnen ook hier banen naar lagelonenlanden. Goed opgeleide Indiërs die werkzaam zijn in de computerindustrie of als *offshore*-accountant vormen een bedreiging voor de software-specialist of accountant in Nederland. Verdere verbeteringen in de communicatietechnologie zullen in de toekomst steeds meer banen een internationaal karakter geven. Het gaat hier evenwel om diensten die onpersoonlijk zijn. Diensten die contact vereisen tussen consument en producent, zoals bij de kapper, lastige juridische kwesties of ingewikkelde bouwprojecten, zullen buiten schot blijven. Aan de andere kant investeren buitenlandse ondernemingen in Nederland. Sterker nog, inmiddels is ongeveer tachtig procent van de top van het Nederlandse bedrijfsleven in

tabel 1

Vier segmenten op de arbeidsmarkt

	Laagwaardige arbeid	Hoogwaardige arbeid
Niet-verhandelbare goederen	Locale onderkant: Immigratie	Locale bovenkant: Frictie
Verhandelbare Goederen	Internationale onderkant: Uitbesteding	Internationale bovenkant: In- en uitbesteding

buitenlandse handen. Dat genereert natuurlijk dynamiek: hier gaat wat dicht en daar wordt wat geopend. Het is vooralsnog echter onnodig hierover ongerust te worden: het saldo op de balans van de invoer en uitvoer van hoogwaardige banen is positief.

Dreigende tekorten

Het dominante feit is dat de arbeidsmarkt nu op volle toeren draait. De werkloosheid is gering. De Nederlandse werknemer is in het algemeen uiterst tevreden. In veel opzichten lijkt de Nederlandse arbeidsmarkt niet veel veranderd in de afgelopen decennia. Een teken aan de wand is dat de ontwikkeling van het gemiddelde aantal dienstjaren van de Nederlandse werknemer geen neerwaartse trend vertoont. Het lijkt erop alsof het proces van mondialisering – hoe eminent ook – van weinig invloed is op de Nederlandse arbeidsmarkt. In de nabije toekomst zullen ontgroening, vergrijzing en ontvolking echter definitief toeslaan. Voorzover van mondialisering een dreiging van banenverlies in delen van de economie uitgaat, worden deze in alle waarschijnlijkheid meer dan gecompenseerd door de vacatures elders in de Nederlandse samenleving. Sterker nog: op allerlei plaatsen gaat het zaakje wringen. Natuurlijk, segmentale verschillen en aanpassingverliezen zijn onvermijdelijk. Een economie die van structuur verandert, om redenen van technologische ontwikkeling en internationale arbeidsverdeling, kent winnaars en verliezers. In de vorige eeuw hebben duizenden landbouwers, textielarbeiders en mijnwerkers dat aan den lijve ondervonden. Deze keer mag niet worden uitgesloten dat de transformatie, hoe pijnlijk ook in veel individuele gevallen, verhoudingsgewijs soepel zal verlopen. Als overall tekorten zijn, kan herstructurering door omscholing niet veel bijdragen. In zekere zin is banenverlies ten gevolge van mondialisering op dit moment een voordeel omdat de spanning op de arbeidsmarkt hierdoor vermindert. Via doelgerichte hervormingen in de loonstructuur en verkorting van de WW-duur kan het noodzakelijke aanpassingsproces in goede banen – letterlijk en figuurlijk – worden geleid.

Vakbonds(on)macht

Een mogelijk probleem is dat de vertrouwde rol van de vakbonden aan erosie onderhevig is. Misschien wel de belangrijkste vorm van mondialisering is de wereldwijde verspreiding van Angelsaksische instituties. Productmarkten worden geliberaliseerd, voormalige staatsdiensten worden geprivatiseerd, arbeidsmarkten worden geflexibiliseerd, sociale regelingen worden versoerd, et cetera. De herziening van regelgeving in de sfeer van ondernemingsbestuur – of, in jargon, *corporate governance* – is tekenend. Met opeenvolgende hervormingen zijn de financiële markten vrijgemaakt en is de macht van de aandeelhouder vergroot. Het gevolg daarvan is dat de rol van medezeggenschap steeds verder in de periferie belandt. Deze marginalisering van medezeggenschap wordt verder versterkt door het groeiende percentage aandelen in buitenlandse handen. In algemene zin kan worden geconstateerd dat de institutionele macht van de factor arbeid aan erosie onderhevig is. Dat kan gevolgen hebben voor de werking van de arbeidsmarkt. Onderdeel van de verschuiving in de richting van een Angelsaksisch getinte vormgeving van de economie is de veranderende rol van vakbonden. Voor een deel wordt de rol van de vakbonden – en meer in het algemeen, de rol van de factor arbeid – ingeperkt ten gevolge van institutionele hervormingen. Voor een ander deel wordt de macht van de vakbonden ondermijnd door – terechte en onterechte – dreigementen met de gevolgen van mondialisering. Een werkgever die dreigt met vertrek naar lagelonenlanden, krijgt meer voor elkaar dan een werkgever die dergelijke dreigementen niet geloofwaardig in stelling kan brengen. Een vergelijkbaar effect ontstaat langs indirecte weg. Wanneer Nederlandse bedrijven aan macht inboeten in de internationale bedrijfskolom, zal afwenteling ten nadele van de Nederlandse schakel moeilijk te vermijden zijn. Het toenemende belang van buitenlands kapitaal in het Nederlandse bedrijfsleven doet hier nog een schepje bovenop. Wanneer een buitenlandse eigenaar besluit om een vestiging in Nederland te sluiten, staan de Nederlandse vakbonden machteloos. Deze erosie kan gepaard gaan met een geleidelijke ontmanteling van het Nederlandse poldermodel, zowel binnen ondernemingen als op macroniveau.

Eigenwijze koers

Het Nederlandse poldermodel is een variant van de corporatistische aansturing en inrichting van de economie. Het bewijs ontbreekt dat Angelsaksische vrije-markteconomieën structureel beter presteren dan hun corporatistische tegenvoeters. In het ene decennium zorgt Japan in de Verenigde Staten voor grote onrust (de jaren tachtig), terwijl in het andere decennium de Amerikaanse economie als voorbeeld voor de rest van de wereld dient (de jaren negentig). Momenteel doet de Europese economie niet of nauwelijks onder voor de Amerikaanse, terwijl in beide samenlevingen in populistische kring wordt gewezen op het Chinese gevaar. Deze observatie laat onverlet dat in Nederland een beweging in Angelsaksische richting is ingezet. Discussies over de houdbaarheid van het Nederlandse poldermodel op macroniveau worden mede gevoerd met verwijzing naar de onvermijdelijke gevolgen van mondialisering.

Onder druk van mondiale krachten zouden allerlei verworvenheden van het Nederlandse poldermodel moeten worden afgebouwd, variërend van de versoepeling van het ontslagrecht en de permanente hervormingen in de sociale zekerheid tot het algemeen verbindend verklaren van cao's en het geïnstitutionaliseerde overleg tussen de sociale partners op macro-niveau. Het is evident dat zodoende mondialisering via indirecte (demagogische) weg grote invloed heeft op de Nederlandse arbeidsmarkt. Het voert hier veel te ver om de voor- en nadelen van de poldervariant van de corporatistische inrichting van de arbeidsmarkt te bespreken. Volstaan kan worden met de constatering dat ondanks alle retoriek over de onvermijdelijkheid van de consequenties van mondialisering, natiestaten nog altijd over veel bewegingsruimte beschikken, ook in de sfeer van de inrichting van de arbeidsmarkt. De grote vraagstukken ter zake van de arbeidsmarkt hebben niet zozeer van doen met mondialisering, maar veel meer met demografische en technologische ontwikkelingen. In dat verband zou binnen het kader van het poldermodel aan ten minste de volgende pakketten van maatregelen kunnen worden gedacht om de houdbaarheid van het polderen te vergroten. De poldervariant van het corporatistische model heeft een groot bereik en kan zeker zijn diensten bewijzen bij het implementeren van de volgende pakketten van maatregelen:

- Technologische ontwikkelingen impliceren een verschuiving van de vraag in de richting van hoogwaardige arbeid. Daarom moeten de uitgaven aan onderwijs worden opgekrikt naar een niveau waarmee Nederland in de top van de OESO-ranglijst belandt.
- Aan de onderkant van de arbeidsmarkt moeten vraag en aanbod worden gestimuleerd met behulp van een drastische verlaging van het marginale belastingtarief in de eerste schijf en een afbouw van subsidiemaatregelen die een armoedeval zetten. Daarmee wordt vooral werkgelegenheid geschapen in markten voor niet-verhandelbare diensten.
- De demografische ontwikkelingen zorgen voor toenemende fricties op de arbeidsmarkt. Het aanbod van arbeid moet worden verhoogd via participatiestimulerende maatregelen enerzijds en, in mindere mate, gericht immigratiebeleid anderzijds.

Het gele gevaar

De razendsnelle opkomst van China wordt niet overal met gejuich ontvangen. De Verenigde Staten zien hun dominante positie in de wereld-economie niet graag ondermijnd worden. Ook in Nederland ventileert men de angst dat de Nederlandse maakindustrie door het gele gevaar wordt weggeblazen. Deze angst is niet gerechtvaardigd. Natuurlijk: allerlei activiteiten verdwijnen naar China. Maar met dergelijke krachten heeft een kleine en open economie als de Nederlandse altijd te maken. Alleen in onze Gouden Eeuw was Nederland een dominante economische grootmacht. Verder is het altijd de Nederlandse David tegen deze of gene buitenlandse Goliath geweest. Of Goliath in het oosten of westen woont, hoeft niet veel uit te maken. Het biedt voornamelijk allerlei kansen om Nederlandse diensten en producten daar te slijten. In economische zin is de Nederlandse polder helemaal niet plat.

LITERATUUR

- Akkermans, D.H.M. (2001) *Economic Power and Labour Market Segmentation: Transfer and the Creation of Labour Market Structure*. Proefschrift, Rijksuniversiteit Groningen.
- Albert, M. (1993) *Capitalism against Capitalism*. Londen: Whurr Publishers.
- Barba-Navaretti, G. en A.J. Venables (2004) *Multinational Firms in the World Economy*. Princeton: Princeton University Press.
- Brakman, S., H. Garretsen, C. van Marrewijk en A. van Witteloostuijn (2006) *Nations and Firms in the Global Economy: An Introduction to International Economics and Business*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brakman, S. en C. van Marrewijk (2007) *It's a big world after al*. Onderzoekmemorandum, Rijksuniversiteit Groningen.
- Dumont, M., G. Rayp en P. Willemé (2006) Does internationalization affect union bargaining power? An empirical study for five EU countries. *Oxford Economic Papers*, 58(1), 77–102.
- Friedman, T. (2005) *The World is Flat*. Londen: Penguin.
- Hartog, J. en A. Zorlu (2005) The effect of immigration on wages in three European countries. *Journal of Population Economics*, 18(1), 113–151.
- Hartog, J. en A. Zorlu (2005) *How important is homeland education for the economic position of refugees in The Netherlands?* Ongepubliceerd manuscript, Bonn: IZA.
- Hartog, J. (2006) *Ruimte voor een eigen koers: opstel over de relatie tussen overheid en sociale partners*. Academisch praktijkatelier NWO: strategiebeeraad Rijksbreed.
- Krugman, P.R. (1991) Increasing returns and economic geography. *Journal of Political Economy*, 99(3), 483–499.
- Krugman, P.R. (1995) Growing world trade: causes and consequences. *Brookings Paper on Economic Activity*, 1, 327–362.
- Nickell, S. en B. Bell (1996) Changes in the distribution of wages and unemployment in OECD countries. *American Economic Review*, 86, 302–308.
- O'Rourke, K.H. en J.G. Williamson (1999) *Globalization and History: The Evolution of a Nineteenth Century Atlantic Economy*. Cambridge: MIT Press.
- Strauss-Kahn, V. (2004) Globalization and the shift away from unskilled workers. In: Baldwin, R.E. en L.A. Winters (red.), *Challenges to Globalization: Analyzing the Economics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Teulings, C. en J. Hartog (1998) *Corporatism or Competition?* Cambridge: Cambridge University Press.
- Witteloostuijn, A. van (1999) *De anorexiastrategie: over de gevolgen van saneren*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Zhang, J. en A. van Witteloostuijn (2004) Economic openness and trade linkages of China: an empirical study of the determinants of Chinese trade intensities in 1993 and 1999. *Review of World Economics / Weltwirtschaftliches Archiv*, 140, 254–281.

